

باسمه تعالی

زیبا ناصرزاده دبیر زبان و ادبیات فارسی شهرستان بدره، استان ایلام

درس دوم علوم و فنون پایه یازدهم انسانی

پایه های آوایی:

با کمی دقت در پدیده ها و عناصر طبیعی، گونه ای نظم و سامان در رفتار آنها درک می شود؛ مثلا در پی آمدن شب و روز، گردش فصل ها، حرکت آهنگین عقربه های ساعت، حرکت پای دوچرخه سوار و موزون و موسیقایی است و نوعی تداوم و تکرار منظم را به گوش و چشم می رسانند که معمولا دلنشین است.

کلام منظوم یا شعر هم هم که آهنگین و موسیقایی است، پایه ها و پاره های آوایی موزون دارد. با خوانش درست شعر، به درنگ منظم و یکنواختی که بعد از هر دسته هجا ها وجود دارد، پی می بریم. خانه ها به گونه ای منظم کنار هم چیده شده اند؛ به هریک از این خانه ها **پایه یا رکن عروضی** می گویند.

وزن شعر در حقیقت چینش منظم این پایه های آوایی است.

رعایت نکات زیر در تقطیع شعر بسیار مهم و ضروری است :

۱- خوانش صحیح شعر و درست نوشتن آن یعنی نوشتن شعر به خط عروضی و صورت ملفوظ آن مثل به عبارت دیگر هرچه می خوانیم، می نویسیم.

مثل مصراع زیر:

« ای ساریان آهسته ران که آرام جانم می رود » این گونه نوشته می شود: ای ساریا نا هست ران کا را م جا نم می رود

۲- حذف همزه در صورت نیاز:

در افتاد= دَ ر ف تاد سرآمد = سَ را مد

۳- هنگامی که واو عطف بین دو کلمه در بیت وجود دارد ممکن است واو عطف را به این شکل بخوانیم و تقطیع کنیم: جان و خرد = جا نُ خِ رد

۴- حذف حروفی که نوشته می شوند ولی خوانده نمی شوند مثل: خانه: خا نِ خواهر: خا هر خویش: خویش

- ۵- حروفی که مشدد هستند دو بار خوانده می شوند پس دوبار هم می نویسیم. مثل: معلّم: مُ عل لم
- ۶- آشنایی با معنا و مفهوم وازه ها. اگر در بیت زیر: نتوان را به شکل نَتَوَان و قَوْت (قدرت) را قوت(غذا) بخوانیم وزن شعر درست به دست نمی آید.

مثال: چو نتوان عدو را به قوت شکست به نعمت باید در فتنه بست

خوانش غلط: چ ن ت وان ع دو را به قوت ش کست به نع مت ب با ید در فت ن بست

چُ	نِ	تَ	وان	عَ	دو	را	بِ	قَوْتُ	شِ	کست
ب	نع	مت	ب	با	ید	دِرُ	فت	نِ	بست	

خوانش صحیح:

چُ	نت	وان	عَ	دو	را	بِ	قُو	وَت	شِ	کست
بِ	نع	مت	بِ	با	ید	دَ	رِ	فت	نِ	بست

بعد از خوانش صحیح و نوشتن خط عروضی مصراع را چند بار می خوانیم و با خوانش صحیح و درست شعر، به درنگ منظم و یکنواختی که بعد از هر دسته از هجاها وجود دارد، پی می بریم

حالا بعد از خوانش صحیح و تقطیع هجایی، بیت بالا، پایه ها و ارکان بیت را با همان ضرب و آهنگی که هنگام خوانش احساس می کنید جدا می کنیم: هر قسمت را که مرز و پایه آوایی است رنگی کردیم تا متوجه شوید که در پایان هر رکن یک درنگ و توقف کوتاه داریم و هر کدام را به رنگ خاصی نوشتیم .

چو نتوان عدو را به قوت شکست به نعمت باید در فتنه بست

چُ نت وان	عَ دو را	بِ قو وت	شِ کست
بِ نع مت	بِ با ید	دَ رِ فت	نِ بست

مثال دیگر:

خدایا تو دانی که بر ما چه آمد خدایا تو دانی که ما را چه می شد؟

خ دا یا	تُ دا نی	کِ بر ما	چِ آ مد
خُ دا یا	تُ دا نی	کِ ما را	چِ می شد

این درنگ های پایان هر رکن مرز پایه های آوایی را به ما نشان می دهد. پشت سر هم آمدن این پایه ها موسیقی و آهنگی را در خوانش بیت ها پدید می آورد. چگونگی تفکیک پایه ها و خوانش بیت ها، نظم دیداری و شنیداری را به ما نشان می دهند؛ این نظم سبب درک پایه های آوایی و لذت بردن از موسیقی متن، می شود.

خلاصه درس:

۱- خوانش صحیح شعر و درست نوشتن آن در تقطیع شعر بسیار مهم است.

۲- در تقطیع صورت ملفوظ کلمات مورد نظر هست .

۳- هر مصرعی از چند دسته هجایی منظم تشکیل می شود که به آنها پایه یا رکن عروضی می گویند.

۴- وزن شعر حاصل چینش منظم پایه های آوایی یا ارکان عروضی است.

خودارزیایی:

با خوانش درست ابیات، مرز پایه های آوایی یا ارکان آن را مشخص کنید و هرپایه را در خانه خود قرار دهید:

الف- ای خوش منادی های تو در باغ شادی های تو بر جای نان شادی خورد جانی که شد مهمان تو

ای خُش مُ نَا	دِی هَا یِ تُ	دِر بَا غِ شَا	دِی هَا یِ تُ
بِر جَا یِ نَان	شَا دِی خُ رِد	جَا نِی کِ شِد	مِه مَانِ تُ

ب- دلم را داغ عشقی بر جبین نه زبانه را بیانی آتشین نه

دِ لَم رَا دَا	غِ عِش قِی بَر	جَ بَیْنِ نِه	تَ شَیْنِ دِه
ز بَا نِم رَا	بَ یَا نِی آ	تَ شَیْنِ دِه	تَ شَیْنِ دِه

پ- اسیرش نخواهد رهایی زبند شکارش نجوید خلاص از کمند

آ سِی رِش	نَ خَا هَد	ر هَا یِی	زِ بِنِ د
شِ کَا رِش	نَ جَوِ یِد	خَ لَا صِر	کَ مَنِ د

ت- عنکبوتی را به حکمت دام داد صدر عالم را در او آرام داد

عَن کَبُوتِی	رَا بَ حَک مَت	دَا مَ دَا د	دَا مَ دَا د
صَد رِ عَالِم	رَا دَ رُو آ	رَا مَ دَا د	رَا مَ دَا د

ث- بیا تا گل برفشانیم و می در ساغر اندازیم / فلک را سقف بشکافیم و طرحی نو دراندازیم

بِ یَا تَا گِل	بَ رَفِ شَا نِی	مُ مِی دِر سَا	غَ رَن دَا زِیْم
فَ لَک رَا سَق	فِ بِش کَا فِی	مَ طَر حِی نُو	دَ رَن دَا زِیْم

۲- با خوانش درست بیت ها، رکن های آن را مشخص کنید، سپس خانه هایی به تعداد آن طراحی کنید و هر پایه را در خانه خود قرار دهید.

الف- یا رب از عرفان مرا پیمانه ای سرشار ده چشم بینا، جان آگاه و دل بیدار ده صایب

یا رَبِّ بَزِ عِرِّ	فان مَ را پی	ما نِ ای سَر	شا ر ده
چَشِّ مِ بی نا	جانِ آ گا	هُ دِلِ بی	دا ر ده

ب- مکن پیش دیوار غیبت بسی بود کز پیشش گوش دارد کسی

مَ کُنِ پی	شِ دِی وا	ر غِ بَت	بَ سی
بُ وَد کَز	پَ سَشِ گو	ش دا رد	کَ سی

پ- باران اشکم می دود وز ابرم آتش می جهد با پختگان گو این سخن، سوزش نباشد خام را

با را نِ اش	گَم می دَ وَد	وَز اَب رَ ما	تَش می جَ هَد
با بُخ تِ گان	گو این سُ خَن	سو زش نَ با	شَد خا م را

ت- هر کسی را سیرتی بنهاده ام هر کسی را اصطلاحی داده ام مولوی

هر کَ سی را	سی رَ تی بِن	ها دِ اَم
هَر کَ سی را	اِص طِ لَ اِ حِی	دا دِ اَم

ث- مرا گه گه به دردی یاد می کن که دردت مرهم جان می نماید فخرالدین عراقی

مَ را گه گه	بَ در دِی یا	د می کن
کِ دَر دَت مَر	هَ مِ جان می	نِ ما یَد

۳- با توجه به آهنگ بیت های داده شده، با ذوق خود، پایه های آوایی مناسب (غیر از وازه های بیت) را تولید کنید و آن را در خانه های خالی بنویسید.

الف- من که دارم در گدایی گنج سلطانی به دست کی طمع در گردش گیتی دون پرور کنم حافظ

من کِ دا رم	در گِ دا پی	ظَر فِ مِ سِ کی	نی بِ دست
کی طَ مع در	گَن جِی شا هی	بی دِلِ یا	ور کُ نم

ب- من امشب آمدستم وام بگزارم حسابت را کنار جام بگذارم

مَ نَمِ شَبِ آ	مَ دَن رَا هَم	نِ مِ خَا هَم
نِ گَا هَت رَا	کِ نَا رِ جَا	مِ بَگِ ذَا رَم

۴- پیامد های حمله مغولان را بر زبان فارسی در قرن هفتم بررسی کنید.

حمله مغول زبان فارسی را نیز مانند سرزمینمان به ویرانی کشاند و بسیاری از ادیبان و شاعران کشته شدند و یا به مناطق دیگر فرار کردند. اما باید گفت که اگر این جریان اتفاق نمی افتاد چه بسا سبک عراقی به وجود نمیآمد زیرا این سبک در پی جا به جایی قطب فرهنگی از خراسان به عراق عجم سر بر آورد.

دیدیاننامی
اصول
زبان